

*Денис СУБОТІН,
старший помічник прокурора м. Одеси,
здобувач кафедри кримінального процесу
Одеської національної юридичної академії*

СТАДІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Ключові слова: кримінальне судочинство; структура кримінального процесу; стадії кримінального процесу; ознаки стадії; етапи стадії; ієрархія та системність стадій; загальне, особливе і окреме провадження.

Кримінальний процес (кримінальне судочинство), зазвичай, розглядається як врегульований нормами Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) порядок діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду (судді) щодо порушення, розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ, а також діяльності інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів [1], або як система кримінально-процесуальних правовідносин, фактичним змістом яких і є зазначена кримінально-процесуальна діяльність [2, 6; 3, 11], що вказує на кримінальний процес як на складне правове явище, складовими якого є певні елементи (процесуальні дії та рішення або процесуальні відносини), які можуть бути систематизовані.

Незважаючи на те, що багато вчених-процесуалістів зверталось у своїх працях до з'ясування проблем системи та структури кримінального процесу, спеціальні дослідження вказаних питань до цього часу відсутні. Однак умови сьогодення вимагають відповідного коригування усталених поглядів, у тому числі й на стадії кримінального процесу. Метою цієї статті є визначення стадії як елементу системи кримінального процесу.

При визначенні кримінального процесу як врегульованої законом діяльності з порушення, досудового розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ у про-

цесуальній теорії виділяють окремі, відособлені етапи такої діяльності, що називаються стадіями*. Про виділення стадій як окремих етапів кримінально-процесуальної діяльності згадується у ч. 2 ст. 25, ч. 4 ст. 44, ч. 4 ст. 46, ч. 1 ст. 165-2, ст. 234, ст. 235 КПК України.

Для визначення поняття «стадії кримінального процесу» важливим є з'ясування кола ознак, що характеризують їх як самостійну правову категорію.

У науковій та навчальній літературі, як правило, виділяють такі особливі ознаки стадій кримінального процесу:

- своєрідне коло завдань;
- певне коло учасників;
- специфічний процесуальний порядок діяльності суб'єктів та їх правовідносин;
- особливий зміст та форма підсумкових рішень, що приймаються на кожній із стадій [4, 21].

* У теорії юридичного процесу та у цивільному процесуальному праві поширеною є точка зору про виділення так званих правозастосовних циклів. Так, у теорії цивільного процесу Ю.К. Осипов поділяє процес не на стадії, а на правозастосовні цикли, що завершуються прийняттям певного правозастосовного акта. Правозастосовні цикли, на відміну від стадій, не передбачають обов'язкової черговості. До правозастосовних циклів, на думку Ю.К. Осипова, відносять: 1) провадження у суді першої інстанції; 2) провадження у суді другої інстанції; 3) перегляд справ за нововиявленими обставинами; 4) виконавче провадження. При цьому кожен із циклів охоплює три стадії: порушення, підготовка до розгляду та вирішення судової справи.

Л.М. Лобойко розширює коло ознак стадії її етапами – «... відносно самостійними елементами стадії кримінального процесу, які також відзначаються певною специфікою, а тому сприяють ідентифікації його стадій» [5, 11]. З такою позицією можна було б погодитися, якби відповідна внутрішньостадійна періодизація проводилася й чинним процесуальним законодавством, оскільки стадії є правовою категорією. Однак про окремі етапи стадій кримінального процесу закон згадує лише в контексті стадій судового розгляду та перегляду судових рішень, що не набрали законної сили. Інші стадії такої формальної періодизації не мають, хоча в літературі та у правозастосовній практиці визнається можливість виділення окремих етапів і для них.

Спірним є й питання про віднесення до ознак стадії кримінального процесу – їх темпоральності, тобто обмеженості у часі. Так, чинне кримінально-процесуальне законодавство визначає часові межі провадження у стадіях порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства, попереднього розгляду справи суддею, частково – у стадіях з перегляду судових рішень, виконання вироків, постанов, ухвал суду та не конкретизує такі межі щодо стадії судового розгляду. Водночас закріплення у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [6] обов'язку держави забезпечити розгляд кримінальної справи у так звані «розумні строки» та формулювання Європейським судом з прав людини критеріїв допустимої і обґрунтованої тривалості строку провадження у справі дає змогу стверджувати, що часова обмеженість провадження у будь-якій стадії кримінального процесу є формалізованою, тому може виступати ознакою стадії кримінального процесу.

Слід звернути увагу на те, що система кримінального процесу є не умоглядною конструкцією, а цілком нормативно врегульованим процесуальним явищем. Так, провадження у кожній окремій стадії регламентовано в окремій главі (главах) КПК України, що вказує на інституційну відокремленість стадій.

У зв'язку з тим, що система стадій кримінального процесу визначається чинним кримінально-процесуальним законом, системність кримінального процесу та криміна-

льно-процесуального права є взаємообумовленими. Спроби врегулювати кримінально-процесуальні за змістом відносини нормами адміністративного (поліцейського) права «виводять» ці відносини за межі кримінального процесу, і вони стають частиною поліцейської діяльності. Тому й триває суперечка щодо правової природи, а, отже, і належності до кримінального процесу діяльності, що проводиться адміністративними (у т. ч. поліцейськими) органами з перевірки інформації про вчинені злочини.

Так, наприклад, у більшості держав формально не фіксується початковий момент кримінального процесу, а дії, пов'язані з ним, не виокремлюються в самостійний етап. Провадження вважається розпочатим з моменту застосування заходів процесуального чи адміністративного (поліцейського) примусу (затримання, арешту підозрюваного, проведення обшуку тощо). Оригінальною є побудова кримінального процесу в англосаксонських традиціях, що, як правило, охоплює чотири стадії: досудового провадження (пов'язаного в основному з поліцейським розслідуванням); віддання до суду і вирішення попередніх питань; провадження у суді першої інстанції та перевірки законності й обґрунтованості вироку [7, 161–164]. І саме перша стадія є дискусійною.

У сучасній вітчизняній літературі, як правило, вказується на існування таких стадій кримінального процесу України:

- порушення кримінальної справи;
- досудового розслідування (дізнання та досудового слідства);
- попереднього розгляду справи суддею (віддання обвинуваченого до суду: до так званої «малої судової реформи» глава 23 КПК України мала назву «Віддання обвинуваченого до суду і підготовчі дії до судового засідання»);
- судового розгляду;
- апеляційного провадження;
- виконання вироку, постанови, ухвали суду;
- касаційного провадження;
- виключного провадження.

У проекті КПК України зберігається та ж система кримінального процесу, за винятком того, що окремо, як стадія, порушення кримінальної справи не визначається, а об'єднується разом із досудовим розслідуванням (дізнанням та досудовим слідством) у досу-

дове провадження. Останнє визначається як попередня перевірка заяви, повідомлення чи іншої інформації про злочин і досудове розслідування (п. 13 ст. 6 проекту КПК України від 13 грудня 2007 року № 1233). Крім того, стадія судового розгляду перейменована у стадію головного судового розгляду.

Разом із тим окремі дослідники не погоджуються з традиційною системою стадій. Так, ще у 80-ті роки ХХ століття було запропоновано виділити як окрему стадію порушення державного обвинувачення, прихильники якої (В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко та ін.) виходять з того, що прокурор при затвердженні обвинувального висновку здійснює специфічну кримінально-процесуальну діяльність з висування державного обвинувачення. Інші вчені-процесуалісти звертають увагу на існування суперечностей між кримінально-процесуальним законом і законодавством України про судоустрій та пропонують уточнити систему кримінального процесу.

Справді, судова система у кримінальних справах нині складається з трьох ланок судів: місцевих судів та прирівняних до них судів; апеляційних судів областей та прирівняних до них судів; Верховного Суду України. У зв'язку з тим, що апеляційні суди областей можуть діяти не лише як суди апеляційної, але й першої інстанції, їх вироки, постанови або ухвали, прийняті у стадії судового розгляду, не можуть переглядатися в порядку апеляційного провадження, оскільки відповідна судова ланка для такого апеляційного провадження (згідно із Законом України «Про судоустрій України» це має бути Апеляційний суд України) в Україні відсутня. Тому вироки, постанови та ухвали апеляційних судів областей, прийняті у стадії судового розгляду, у випадку їх оскарження переглядаються в касаційному порядку Верховним Судом України. Таким чином, традиційна система стадій кримінального процесу не відповідає дійсному стану кримінально-процесуального закону, а тому пропонується виділяти такі стадії: порушення кримінальної справи; дізнання і досудове слідство (досудове розслідування); попередній розгляд справи суддею; судовий розгляд; перевірка вироків, постанов і ухвал суду, що не набрали законної сили (у формі апеляційного та касаційного провадження); виконання вироку, ухвали, постанови; пере-

вірка вироків, постанов і ухвал суду, що набрали законної сили (у формі касаційного провадження), виключне провадження [8, 6].

Слід зауважити, що між стадіями як структурними елементами кримінального процесу існують субординаційні зв'язки і кожна з них знаходиться у певній логіко-функціональній підпорядкованості.

Так, майже кожна із стадій виконує певні функції одна щодо іншої. Кожна наступна виконує контрольну функцію стосовно попередніх у зв'язку з тим, що в ній перевіряються у визначених законом межах законність і обґрунтованість прийнятих у попередній стадії процесуальних рішень, а щодо наступної стадії – кожна стадія виконує підготовчу функцію, спрямовану на створення умов для успішного вирішення завдань наступної стадії*.

Викладене дасть змогу зробити висновок про те, що стадія кримінального процесу характеризується такими ознаками (властивостями):

- формальна (інституційна) відокремленість;
- індивідуалізованість та безпосередність завдань кожної стадії;
- функціональна взаємопов'язаність стадій між собою;
- визначеність кола суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та порядку їх діяльності в кожній стадії;
- темпоральність кожної (визначеність певних часових меж провадження у стадії);
- специфічність процесуальних засобів, що можуть використовуватися в конкретній стадії;
- особливість змісту та форми внутрішньостадійних і підсумкових процесуальних рішень стадії.

У зв'язку з цим стадію кримінального процесу пропонується розглядати як формально відокремлений етап кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюється у визначені законом процесуальні строки, характеризується власними безпосередні-

* Однак є стадії, що виконують лише одну із названих функцій. Наприклад, стадія порушення кримінальної справи з об'єктивних причин не може виконувати контрольну функцію, а стадія з перегляду судових рішень – підготовчу.

ми завданнями, певним колом учасників, специфічним процесуальним порядком провадження, який завершується прийняттям певного підсумкового процесуального рішення, пов'язаного з подальшим (за межами даної стадії) спрямуванням кримінального провадження або його закриттям.

Вважаємо, що існування інституту стадійності є надійним теоретичним інструментом, за допомогою якого можна створювати чітку, логічно виправдану систему

кримінального процесу, і передчасна відмова від уже усталеного та апробованого практикою поняття «стадії» та його повна заміна на не цілком виважене поняття «провадження» на сьогодні є безпідставними. А тому в кримінально-процесуальному законодавстві України (зокрема новому КПК України) пропонуємо зберегти поняття «стадії», уточнивши його зміст, що стане надійним засобом систематизації кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями гр. Будинської С.О. і Ковриги С.В. щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 1004.
2. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х., 2009. – 816 с.
3. Громов Н.А. Уголовный процесс России: учеб. пособ. / Громов Н.А. – М., 1998. – 552 с.
4. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / Тертишник В.М. – [5-е вид., доп. і перероб.]. – К., 2007. – 848 с.
5. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посіб / Лобойко Л.М. – К., 2005. – 176 с.
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2006. – № 2. – С. 14–58.
7. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. – М., 2001. – 470 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. – Х., 2008. – 944 с.

Денис СУБОТІН

СТАДИЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Резюме

Розглядаються питання щодо існуючих визначень поняття «стадії кримінального процесу», їх ознак, підкреслюється наявність субординаційних зв'язків та існування певної логіко-функціональної підпорядкованості стадій. Наведено власне визначення поняття «стадії кримінального процесу» та пропонується їх система.

Денис СУБОТІН

СТАДИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Резюме

Рассматриваются вопросы о существующих определениях понятия «стадии уголовного процесса», их признаках, подчеркивается наличие субординационных связей и существование определенной логико-функциональной соподчиненности стадий. Приводится собственное определение понятия «стадии уголовного процесса» и предлагается их система.

Денис СУБОТІН

STAGE AS AN ELEMENT OF CRIMINAL PROCEDURE

Summary

The issues on existing definitions of the concept of «a criminal procedure stage» and their features are considered. The presence of subordinate communications and the existence of certain logically functional hierarchy of those stages are underlined. The author offers the definition of criminal procedure stages and their system.